

HOLOKAUST NA UKRAINIE

*Ucieczka dwóch rodzin
Ludzie, którzy udzielili
im schronienia*

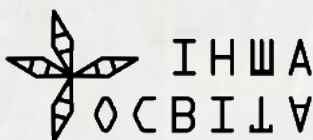

Dla Shelly Weiner i Rayi Kizhnerman

*Dziękujemy Wam za nieustrudzone dzielenie się
Waszą historią z tysiącami nauczycieli i uczniów
oraz z wszystkimi trzymającymi tę książkę w dłoniach*

Auswärtiges Amt

Podziękowania dla:

Edwarda Serotty za scenariusz

Ewy Arendarczyk i Anny Wencel
za tłumaczenie na język polski

Nicoli Andersson za redakcję

Yulii Antonovej za ilustracje
i projekt graficzny

*Shelly: Nazywam się Shelly
Weiner, tak naprawdę nie miałam
dzieciństwa, nie miałam przyjaciół
ani zabawek.*

*Raya: A ja nazywam się Raya
Kishnemer i miałam najgorsze
możliwe dzieciństwo. Nie
miałam przyjaciół, zabawek i
nie chodziłam przed wojną do
szkoły.*

*Moją jedyną przyjaciółką, z
którą mogłam się bawić, była
Raya, moja kuzynka.*

CZĘŚĆ PIERWSZA:
NASZE DZIECIŃSTWO

Shelly: Urodziłam się w miasteczku Równe.

Mój ojciec był biznesmenem.

*Moja mama prowadziła sklep spożywczy
na parterze naszego domu.*

Moje dzieciństwo przed wojną było bardzo szczęśliwe. Dziadek niesamowicie mnie rozpieszczał.

Zabierał mnie do swojego domu, stawiał na stole, a ja mogłam robić co tylko chciałam, nawet kopać naczynia, tańczyć.

*Raya: Urodziłam się w Równem, ale
mieszkałam w wiosce Miatyni,*

• MIATYN

• RIVNE

*oddalonej o 5 lub 6 kilometrów
od miasta.*

Moi rodzice mieli niewielki biznes:

*produkowali i
sprzedawali
wapno.*

*Hodowali także zwierzęta
gospodarskie, którymi
opiekowała się moja mama.*

*Moje dzieciństwo było dobre, miałam dużo
przyjaciółek. W lecie, w lesie rozbijali swój
obóz Romowie.*

*Bawiłam się z dziewczynkami
romskimi. Dobrze nam się żyło.*

CZĘŚĆ DRUGA:

1 WRZEŚNIA 1939 ROKU NAZISTOWSKIE NIEMCY
WKROCZYŁY DO POLSKI OD ZACHODU

TRZY TYGODNIE PÓŹNIEJ ZWIĄZEK RADZIECKI ZAATAKOWAŁ OD WSCHODU

KIEDY W RÓWNEM ZACZAŁ SIĘ KOSZMAR

RÓWNE ZOSTAŁO ZAJĘTE PRZEZ SOWIETÓW

W CZERWCU 1941 ROKU
WOJSKA NIEMIECKIE
NAJECHAŁY ZWIĄZEK
RADZIECKI

Shelly: Niemcy wkroczyli do naszego miasta...

...Od razu zaczęli wprowadzać swoje zarządzenia określające, co Żydzi mogą, a czego nie mogą. Jedno z nich mówiło, że wszyscy chłopcy i mężczyźni mają się zgłosić na wywózkę na roboty przymusowe.

Mój dziadek miał poważne podejrzenia co do tego, gdzie ich zabierają.

Mieszkał obok i stworzył kryjówkę dla mężczyzn w domu mojej mamy.

Dziadek miał siedmiu synów, moja mama braci, byli także mężowie jej sióstr. Mężczyźni ukrywali się przez cały dzień, wychodzili tylko na posilki.

Shelly: Moja kuzynka Raya i ja bawiliśmy się na zewnątrz, w ogrodzie. Gdybyśmy zobaczyły nadchodzących Niemców nazywanych „brunatnymi koszulami”, miałyśmy powiedzieć o tym dorosłym.

I pewnego dnia bawiliśmy się w ogrodzie i zobaczyłyśmy samochód z czterema takimi mężczyznami w brunatnych koszulach, który zatrzymał się u naszych sąsiadów.

Wbiegłyśmy do domu
i opowiedziałyśmy o tym.

Wszyscy mężczyźni
uciekli do kryjówek,

kobiety wszystko szybko
uprzątnęły...

Ale mój
wujek, tato
Rayi, nie
zdażył.

Następne co pamiętam, to że ci
mężczyźni wtargnęli do środka,

zamknęli drzwi na klucz nie
pozwalając nam wyjść z
pokoju i zaczęli bić mojego
wujka.

Rayi: Zaczęłam krzyczeć,
widząc jak biją mojego tatę.

Wyrzucili nas wtedy z pokoju,

a mnie wcisnęli
między ścianę a
stół kuchenny.

Shelly: Następną rzeczą, jaką pamiętam była wędrowka z moją mamą, do wsi Miatyń.

Było to po masakrze w Równem, gdzie w ciągu trzech dni zabito 17500 Żydów, a w tej masowej egzekucji zginęła cała moja rodzina: dziadek, wujkowie, ciotki i kuzyni.

Przeżył tylko mój tato, który z armią przebywał w Rosji.

*Raya: Moja mama
miała przeczucie, że
coś się wydarzy w
mieście*

*i chciała
wrócić na
wieś.*

*W tym czasie miasto
zajęli Niemcy.*

*Moi rodzice i ja
byliśmy już na przedmieściach, ale
tato zdecydował, że wracamy.
Z jakiegoś powodu bał się, że Niemcy
nas złapią.*

*Raya: Moja mama znała
wiele leśnych ścieżek i
próbowała przekonać
tate, że damy radę, że
możemy wydostać się z
miasta i przedrzeć się do
wsi, ale on nie chciał.*

Raya: Jedyńa rzecz, jaką miał, był jego paszport. Dał go mamie i wrócił do miasta.

Ja i moja mama przeszliśmy przez las i bez szwanku doszliśmy do wsi.

Paszport to jedyna rzecz jaką mam po tacie i moje jedyne wspomnienie po nim.

*Raya: Następnego dnia
moja mama zdecydowała,
żeby pójść do miasta*

*i sprawdzić,
co tam się dzieje.
Gdzie jest mój tata
i reszta rodziny.*

*Kiedy tam dotarła,
nikogo nie było.*

*Ludzie mówili, że wszystkich Żydów wyprowadzono z miasta do miejsca
zwanego Sosenki i tam zamordowano.*

*Moja mama poszła na miejsce zbrodni i zobaczyła,
jak ukraińscy policjanci i Niemcy przeglądali
wszystkie cenne przedmioty, które ofiary miały ze
sobą, układali na furmanki i zabierali.*

*Była przerażona i
kiedy wróciła do
wioski,
opowiedziała nam
całą historię,
że zostaliśmy
tylko my:
Shelly,
jej mama,
ja i moja
mama.*

*Raya: I wtedy już
wiedziła, że cała rodzina
została zamordowana.*

Shelly: Natalia i Nikanor Palaszuk zrobili dla nas kryjówkę na poddaszu stodoły, tam gdzie trzymali siano i słomę.

Pamiętam, że stałam tam i patrzyłam jak wypełniali to poddasze słomą,

aż została tylko niewielka przestrzeń dla naszej czwórki, żebyśmy mogły usiąść, albo się położyć, ale nie mogłyśmy wstać.

Przebywałyśmy na tyłach stodoły, gdzie były prześwity, przez które mogłyśmy wyglądać. To było jedyne światło, jakie miałyśmy i jedyne źródło powietrza.

Byłam małą dziewczynką i mówiłam mamie „Proszę, proszę, proszę, pozwól mi pójść na zewnątrz pobawić się z kurczakami i z kociętami.

One mogą tam chodzić, a ja nie.”

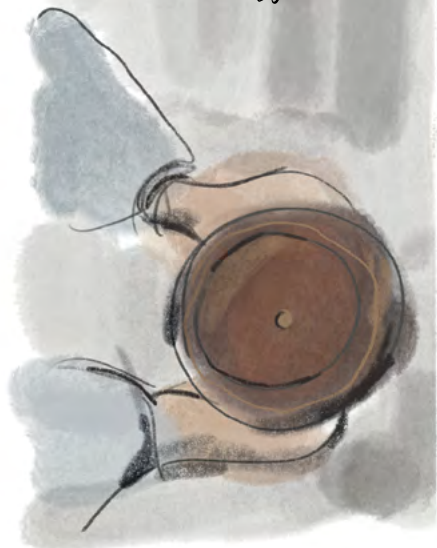
Raya: Ludzie, którzy nas ukrywali... byłam nieco starsza od Shelly, więc mam nieco więcej wspomnień.

Natalia i jej mąż mieli pięcioro dzieci: jedną córkę i czterech synów.

*Shelly: Jedyne, co wiem
na temat Natalii i
Nikanora, to że oni
przynosili nam na
zmianę jedzenie.*

*Naszym największym problemem były
szczury oraz myszy i wszy.*

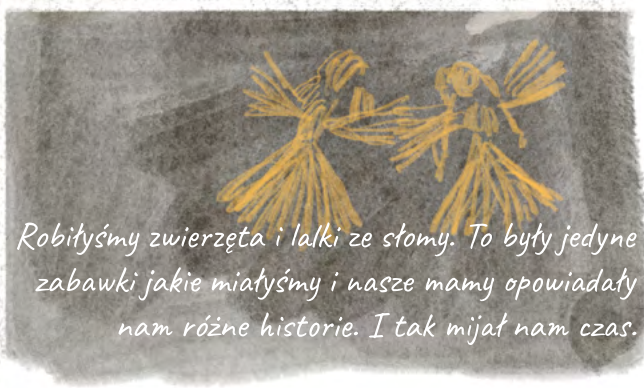
*Miałyśmy koc. Raz w miesiącu Natalia
zabierała nasze ubrania, a my zawijałyśmy
się w te kocy. Bardzo szorstkie.*

*Shelly: Z ukrywania się
w stodole zapamiętałam
to, że Raya i ja
bawiliśmy się słomą.*

*A potem ona wkładała te kocy
do piekarnika, żeby zabić wszy.*

*Robiliśmy zwierzęta i lalki ze słomy. To były jedyne
zabawki jakie miałyśmy i nasze mamy opowiadały
nam różne historie. I tak mijał nam czas.*

SHELLY: MYŚLĘ, ŻE SIEDZIAŁYŚMY W TEJ STODOLE ZE 20 MIESIĘCY.

Shelly:
Najstraszniejszą
nocą w moim
życiu była ta,
kiedy Nikanor
przyszedł na górę.

i powiedział
naszym
mamom, że
idą po nas.

Wiedzieli, że
tam jesteśmy. I
że powinniśmy
zejść na dół.

Nasze mamy powiedziały, że
mamy trochę czasu, żeby się
pożegnać.

I do dziś nie wiem, co nas opętało, ale ja i Raya, chyba ja
miałam wtedy 5 lat, a ona 6, zaczęłyśmy płakać i błagać
nasze matki, żeby nie szły tak potulnie.

Że powinniśmy uciec do lasu,
wiedziałyśmy, że tam są tylne
drzwi ze stodoły. Nasze mamy
się zgodziły i tak właśnie
zrobiłyśmy.

Raya: W ciągu dnia wychodziliśmy
z lasu i ukrywaliśmy się w polu.
Było bardzo gorąco. Nie miałyśmy
jedzenia, wody, słońce
niewiarygodnie piekło. Spędziłyśmy
tak trzy dni. Do jedzenia miałyśmy
jedynie surowe ziarna żyta.

Nikanor próbował nas znaleźć. Nie wiedział, gdzie jesteśmy, więc nas wołał. Kiedy go usłyszaliśmy, wróciliśmy do nich. Ukryli nas w bunkrze.

Raya:

*Zbudowali
podziemny
bunkier,
aby chować
tam ziarno,
ale przede
wszystkim,*

*aby ukrywać tam swoją
córkę, która była młodą
dziewczyną, a w tym
czasie zabierano młode
dziewczęta do Niemiec.*

*Bunkier to było ciemne, wilgotne
miejsce. Była tam tylko stoma,
na której leżaliśmy. Wszędzie
biegały tysiące szczurów
i myszy. Prawie nie miałyśmy
jedzenia, tylko tyle, żeby
utrzymać nas przy życiu.*

W LUTYM 1944,
PIERWSZY FRONT
UKRAIŃSKI ARMII
CZERWONEJ WYZWOLIŁ
RÓWNE.

Raya: Nikanor zabrał nasze matki na furmankę i pojechali do Równego, a ja i Shelly zostaliśmy w wiosce, w bunkrze, do czasu kiedy nasze matki będą wiedziały, że jest tam bezpiecznie i możemy wrócić do miasta.

Shelly: Nikanor przyszedł, zabrał nas z bunkra, posadził na furmance, przykrył nas słomą, i zawiózł do Równego.

Był słoneczny dzień, na ziemi leżał oślepiająco biały śnieg. Nic nie widziałyśmy, bo strasznie długo siedziałyśmy w ciemnościach. To był nasz pierwszy dzień na zewnątrz. Czułam zimno i widziałam ogromną przestrzeń. To było chyba w lutym.

Ale wojna się jeszcze nie skończyła. Niemcy bombardowali nasze miasto, Równe, bardzo często. Raya i ja siedziałyśmy i czekałyśmy na formacje lotnicze zapowiadające atak bombowy.

Bombardowania były straszne i nasze matki postanowiły zabrać nas z miasta i przeprowadzić się do mniejszej miejscowości. W noc po naszym wyjeździe bomba spadła na nasz dom, który został kompletnie zniszczony.

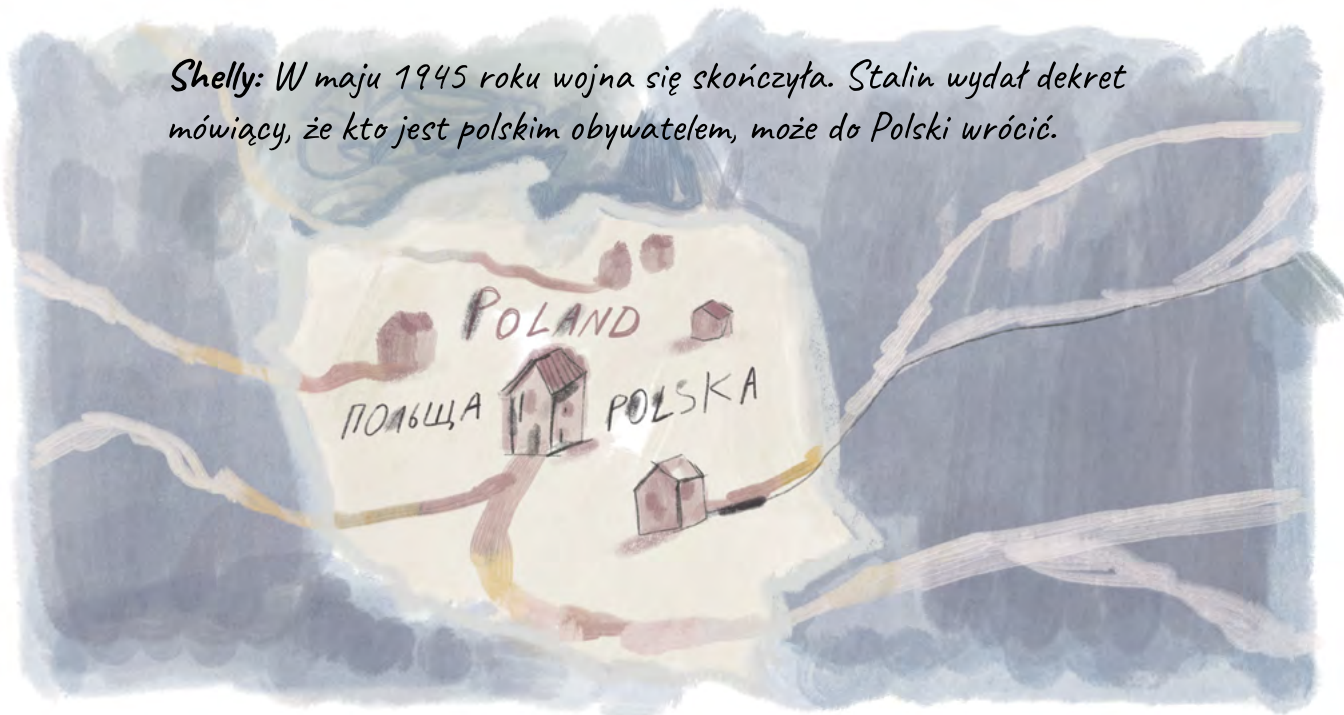

CZĘŚĆ III:

ZACZYNAJĄC OD NOWA

Shelly: W maju 1945 roku wojna się skończyła. Stalin wydał dekret mówiący, że kto jest polskim obywatelem, może do Polski wrócić.

Wróciliśmy do Polski. Moja mama razem z bratem otworzyła restaurację,

*a ja zamieszkałam
u pewnej Romki.*

*Pewnego dnia ktoś zapukał
do drzwi. To był mój tato.*

*Przeżył wojnę, wrócił do
Równego, dowiedział się, gdzie
jesteśmy i nas odnalazł.*

Shelly: Wyjechałam z rodzicami z Polski do strefy amerykańskiej w Niemczech.

*Tam umieszczono nas w obozie dla
dipisów- osób bez kraju.*

Spędziliśmy tam trzy lata, aż wreszcie rodzina taty sprowadziła nas do Ameryki.

*Przybyliśmy
tam w 1949
roku, w Dzień
Kolumba.*

*Raya: W 1945 roku,
kiedy Shelly i moja ciotka
Ewa wyjechały do Polski,*

*ja i mama zostaliśmy
w niewielkim miście
zwanym Korzec.*

*Żyliśmy w tym miasteczku do 1956
roku. Chodziłam tam do szkoły,
miałam przyjaciół, życie nie było złe.*

*Moja mama
pracowała tam
jako fotografka,*

*Moja mama
wyszła za męża za
mężczyznę, który
stracił rodzinę w
czasie wojny.*

*Miał brata, który mieszkał
w Sankt Petersburgu i zdecydował,
że tam powinniśmy się przeprowadzić,
więc tak zrobiliśmy.
To było w 1957 albo 1958 roku.*

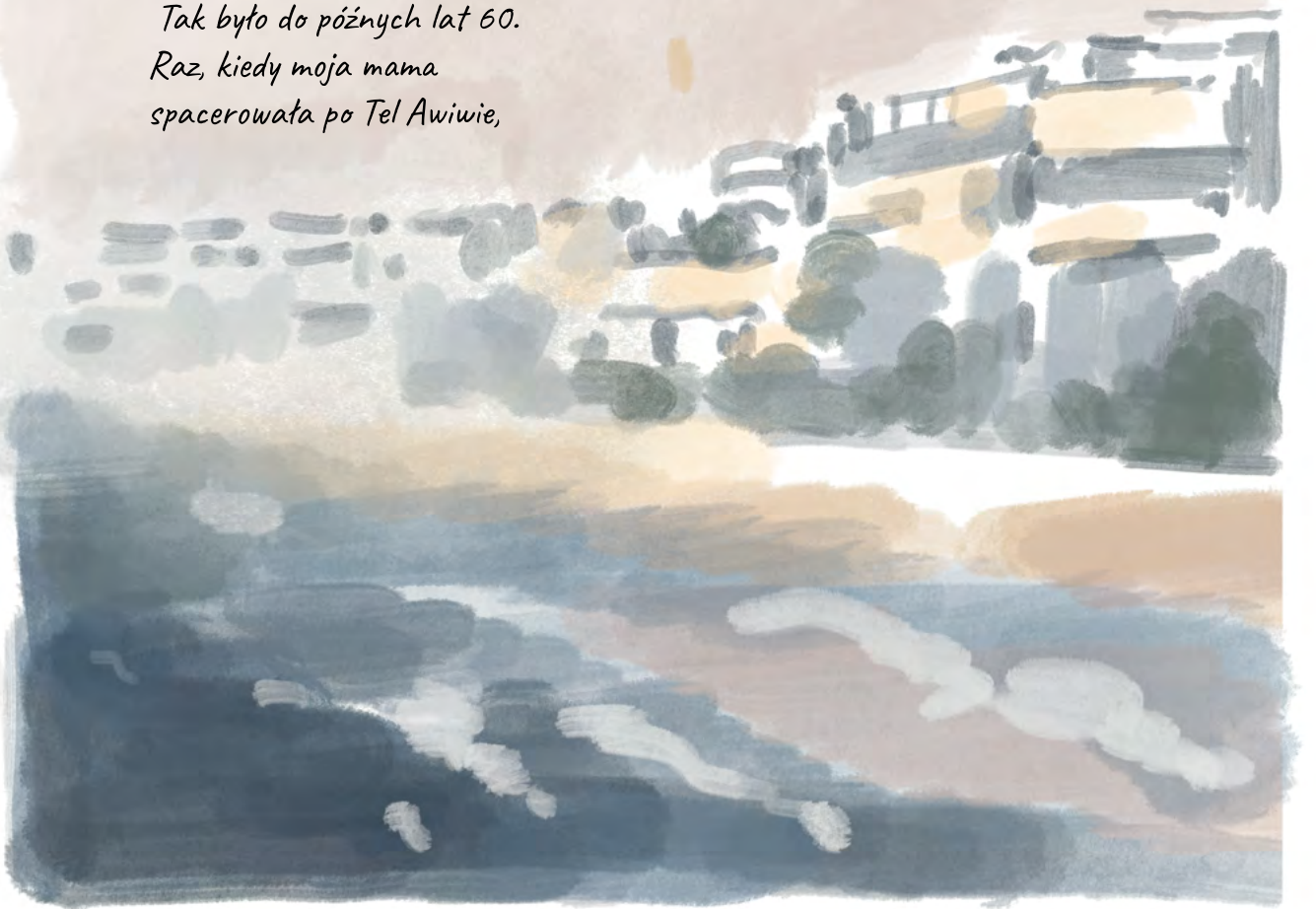

*Shelly: Po roku 1945 nie mieliśmy
żadnego kontaktu z Raya. Wyjechali
z Równego, więc nie wiedzieliśmy gdzie
ich szukać.*

*Tak było do późnych lat 60.
Raz, kiedy moja mama
spacerowała po Tel Awiwie,*

pewien człowiek ją rozpoznał i
podszedł mówiąc:

„Wiem,
gdzie jest twoja
siostra. Niedawno
ją widziałem”.

Shelly: W 1974 roku przyjechałam do Sankt
Petersburga, gdzie mieszkała Raya ze swoim mężem
Anatolijem i synem Gienia, oraz moja ciotka Sonia.

To było nasze pierwsze
spotkanie od zakończenia
wojny.

Nie miałam pojęcia,
czego się spodziewać,
ale natychmiast ich
rozpoznałam.
Powróciły wszystkie
wspomnienia.

Zapewniliśmy ich, że gdyby
chcieli wyjechać, pomożemy im
dostać się do Ameryki.

*Raya: W 1974 roku,
Shelly i jej matka
przyjechały do nas.
Nie mogłam uwierzyć,
że to one.*

*Że nie wszyscy
zginęli i że te
wszystkie
wspomnienia
wróciły.*

*W 1980 roku, Raya, jej matka Ewa,
mąż Anatolij i syn Gienia emigrują
ze Związku Radzieckiego do Ameryki,
aby dołączyć do Shelly i jej rodziny
w Greensboro w Północnej Karolinie.*

CZĘŚĆ CZWARTA:

POWRÓT DO RÓWNEGO

Shelly: W 2013 roku, Raya i ja wróciliśmy do Miatynia. Miałyśmy kontakt z wnukiem Nikanora, który znał naszą historię. Nie wiedziałam jak zareaguje, kiedy już się tam znajdziemy.

Ale kiedy dotarliśmy na miejsce i zobaczyłyśmy stodołę, w której się ukrywałyśmy...

To niewiarygodne, że to wszystko wydarzyło się tam, w tym miejscu. Ale ja wiem, że tak było.

Wiedziałam, że to tam byłyśmy. Ale to miejsce wydawało się tak małe, że nie potrafiłam zrozumieć jak dwie dziewczynki mogły...

...mogły tam przetrwać.

*Shelly: Budynek,
do którego weszliśmy...*

*Od razu poznałyśmy
to miejsce.*

Shelly:
Zaczęliśmy rozmawiać
o tym, co pamiętamy
z czasów ukrywania się.
Nie rozmawialiśmy
o głodzie, tylko o tym,
że było gorąco i zimno.
Zima i lato.

*I to był doskonały
moment, żebym
mogła zamknąć
tę część mojego życia*

*i być tam z Raya, która doświadczyła
dokładnie tego samego.*

Raya: W 2013 roku, kiedy wróciliśmy do miejsca, w którym się ukrywałyśmy, to było bardzo poruszające.

Ludzie, którzy nam pomagali, już dawno odeszli, nikogo nie było, ale to miejsce, w którym się ukrywałyśmy, pozostało i wyglądało dokładnie tak, jak je pożegnałyśmy w 1945 roku.

Shelly: Jedyną osobą, która nadal tam mieszkała była synowa Natalii i Nikadora. Nie wiedziała, że nas ukrywali. Ale ona, jej syn i wnuki byli bardzo szczęśliwi, że mogli nas poznać.

Shelly: Długo zastanawiałam się skąd Palaszukowie mieli tyle siły i odwagi, żeby nam pomóc.

Ukryli nas, cztery osoby, byli świadomi, że całej rodzinie groziła za to śmierć i konfiskata majątku.

*Shelly: Nie jestem pewna, co ja zrobiłabym w takiej samej sytuacji.
I myślę, że większość z nas nie wie, jak byśmy się zachowali.*

*Nie ma wątpliwości,
że byli niezwykle odważni,
i zależało im na tym.*

*Aby to zrobić,
musieli radzić sobie z lękiem,
z tymi okropnościami,
z tym wszystkim,
co działo się
wokół nich.*

Auswärtiges Amt

 centropa

2022